

**Erasmus
University
Rotterdam**

Masterthesis

Wat betekent succes en keuzevrijheid volgens verschillende generaties Nederlanders van Marokkaanse afkomst

Erasmus School of Social and Behavioural Sciences
Grootstedelijke vraagstukken en beleid

Nick van der Steen
461768

Begeleider: Jack Burgers
Tweede lezer: Sjaak Braster
Inleverdatum: 4 juni 2020

Voorwoord

Na mijn opleiding sociaal pedagogische hulpverlening twijfelde ik of ik nog iets moest gaan doen. De twijfel zat in het feit dat mijn vrouw en ik beide werkzaam zijn en daarnaast ook nog twee prachtige kinderen hebben én dat ik naast mijn werk nog moest gaan studeren. Ik moest zodoende ook van mijn partner tijd vragen die ik hiervoor wil bedanken. Uiteindelijk ligt mijn masterthesis voor u waarin ik de betekenis van succes en het ervaren van keuzevrijheid volgens verschillende generaties Nederlanders van Marokkaanse afkomst heb onderzocht. Ik werk met jongeren en ik kwam erachter dat er op beleidsmatig niveau beleid wordt ontwikkeld dat in de praktijk soms moeilijk uitvoerbaar is. Ik hoop in de toekomst iets op beleidsmatig vlak in de jeugdhulp te kunnen betekenen wat tevens de doorslag heeft gegeven om opnieuw te gaan studeren.

Naast mijn vrouw wil ik mijn begeleider Jack Burgers bedanken voor zijn tijd, kennis en kritische blik die mij enorm hebben geholpen in het onderzoek. Ook gaat mijn dank uit naar de tweede lezer Sjaak Braster.

Abstract

Dit onderzoek geeft antwoord op de vraag hoe succes wordt ervaren door verschillende generaties Marokkaanse immigranten en in hoeverre de kinderen van Marokkaanse immigranten keuzevrijheid ervaren voor wat betreft hun opleiding en beroepspraktijk. De aspiraties die ouders met betrekking tot hun kinderen hebben stonden gedurende het onderzoek centraal. Er zijn in totaal drie generaties uit één familie onderzocht. In dit kwalitatieve onderzoek is gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews. De probleemstelling is onderzocht aan de hand van de kapitaalverdeling van Bourdieu (1986) en betrof het sociaal, economisch en cultureel kapitaal. De eerste generatie ziet succes als de volgende generatie het beter heeft. Voor de tweede generatie hoeven de kinderen het niet beter te doen en succes houdt in dat de kinderen kunnen doen wat zij leuk vinden en wat bij hen past. Keuzevrijheid is voor de tweede en derde generatie erg belangrijk en wordt als succes gezien. Daarbij is van belang dat er genoeg inkomen is en dat je jezelf kunt onderhouden. Alle generaties vinden integratie een belangrijk aspect van succes. Door de tweede en derde generatie wordt het netwerk vanuit school, sport en werk als succesvol gezien.

Keywords: generatie, gastarbeiders, Marokkaans, succes, keuzevrijheid

Inhoud

Voorwoord	1
Abstract	2
1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding en probleemstelling	5
1.2 Wetenschappelijke- en maatschappelijke relevantie	6
2. Theoretisch verkenning: de verschillende vormen van succes	7
2.1 Succes	7
2.2 Sociaal kapitaal	7
2.2.1 Netwerk	7
2.3 Economisch kapitaal	9
2.3.1 Arbeidsmarktpositie	9
2.3.2 Inkomen	10
2.3.3 Ondernemerschap	10
2.4 Cultureel kapitaal	12
2.4.1 Omgangsvormen en integratie	12
2.4.2 Opleidingsniveau	12
2.5 Keuzevrijheid	14
3. Methodologie	15
3.1 onderzoekopzet	15
3.2 Ethiek	16
4. Analyse en resultaten	17
4.1 Beschrijving van de familie	17
4.2 Economisch kapitaal	17
4.3 Sociaal kapitaal	23
4.4 Cultureel kapitaal	26
4.5 Keuzevrijheid	30
5. Conclusie en discussie	32

Literatuur.....	35
Bijlage A : topiclijst en interviewvragen.....	38
Bijlage B: CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH	41
Bijlage C: familiestamboom.....	47

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en probleemstelling

De economische groei van de jaren zestig en begin jaren zeventig maakte de behoefte aan laag opgeleide werknemers voor de industriële arbeid urgent. Deze werknemers, die gastarbeiders werden genoemd, werden in Mediterrane landen als Spanje, Portugal en Griekenland geworven en later ook in Marokko en Turkije. De aspiraties van deze migranten waren vooral gericht op het vinden van werk en geld verdienen (Prins, 1996). Toen de economische groei in Nederland stakte en er zelfs een crisis ontstond stopte Nederland met het werven van arbeidsmigranten. Hierna nam het aantal migranten echter nog toe omdat migranten uit Turkije en Marokko veelal niet terugkeerden naar het land van herkomst en er gezinshereniging plaatsvond. Zodoende werden deze migranten immigranten (Prins, 1996; Hoogenboom & Scholten, 2008). Met name de Marokkaanse en Turkse migranten bleven in Nederland wonen; in dit onderzoek staan de Marokkaanse immigranten centraal.

Om politieke druk te verminderen en economische achteruitgang tegen te gaan, ondersteunde de koning van Marokko de werving van ongeschoolde arbeidskrachten uit het Rifgebied door Nederland (Prins, 1996). De opleiding van deze Marokkaanse vaders van de eerste generatie is over het algemeen zeer laag. De meeste gastarbeiders van deze generatie verrichtten dan ook laag- of ongeschoold werk. Velen van hen zijn in tijden van crisis arbeidsongeschikt of werkloos geraakt (Prins, 1996; Hoogenboom & Scholten, 2008).

Buiten het onderzoek van Kaya (2019), is er weinig onderzoek beschikbaar dat de aspiraties van groepen migranten uit die periode in kaart heeft gebracht met betrekking tot hun kinderen. Daarentegen zijn er wel onderzoeken beschikbaar over de aspiraties van irreguliere migranten en aspiraties van migranten uit dezelfde generatie (Schapendonk & Steel, 2014; Van Meeteren, 2010). Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de gastarbeiders een beter leven zochten, en misschien nog meer voor hun kinderen. Cijfers laten zien dat het opleidingsniveau van kinderen van migranten gemiddeld sterk is gestegen (SCP, 2016).

Inmiddels is de eerste generatie gastarbeiders gemiddeld genomen aan pensioen toe en hebben degenen die in Nederland gebleven zijn vaak al kleinkinderen. Het is interessant na te gaan hoe aspiraties van opeenvolgende generaties van mensen met een migratie achtergrond door de tijd heen veranderd zijn en of, en in welke mate, die aspiraties verwezenlijkt zijn. Kaya (2019) heeft een onderzoek gedaan naar het ervaren van maatschappelijk succes onder Turkse Nederlanders met een migratieachtergrond. Net als Turkse Nederlanders vormen Marokkaanse Nederlanders een

minderheidsgroep. Deze groepen een vergelijkbare migratieachtergrond. Het is boeiend na te gaan in welke mate de bevindingen van Kaya (2019) overeenkomen of verschillen met die van Marokkaanse Nederlanders en welke verklaringen hiervoor te vinden zijn. Bij het vergelijken van succes tussen verschillende generaties vindt Kaya (2019) een duidelijk structuur. Marokkaanse Nederlanders zijn in tegenstelling tot andere Nederlanders met een migratieachtergrond negatiever in beeld, omdat jongeren van Marokkaanse komaf oververtegenwoordigd zijn in de criminaliteitsstatistieken (Laan & Blom, 2011; Bettink, 2013).

In dit onderzoek wordt er gekeken naar hoe Marokkaanse immigranten succes ervaren en definiëren. Daarnaast tracht dit onderzoek in vergelijking met Kaya (2019) een stap verder te gaan door ook keuzevrijheid te onderzoeken.

De probleemstelling van deze scriptie is tweeledig en luidt:

Hoe wordt succes ervaren door verschillende generaties Marokkaanse immigranten? In hoeverre hebben de kinderen van Marokkaanse immigranten keuzevrijheid ervaren voor wat betreft hun opleiding en beroepspraktijk?

1.2 Wetenschappelijke- en maatschappelijke relevantie

Inzicht in deze materie zou een bijdrage kunnen leveren aan het integratie debat met betrekking tot Nederlanders met een migratie achtergrond. Maatschappelijke integratie is een vorm van succes en om die reden is nader onderzoek naar de definitie van succes onder Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond ook maatschappelijk relevant. Daarnaast is het niet duidelijk of en in welke mate keuzevrijheid van invloed is op het ervaren van succes met betrekking tot werk en opleiding onder migranten. Of en in welke mate hebben ouders de keuzevrijheid van hun kinderen beïnvloed? Hoe gaan kinderen om met de verwachtingen van hun ouders en hoe wordt keuzevrijheid ervaren?

2. Theoretisch verkenning: de verschillende vormen van succes

2.1 Succes

Voor het omschrijven van succes komen Bourdieu's drie kapitaalsoorten van pas, namelijk sociaal, economisch en cultureel kapitaal.

Sociaal kapitaal betreft netwerken en relaties die mensen hebben en die van meerwaarde en betekenis kunnen zijn bij sociale mobiliteit. Sociaal kapitaal houdt verband met het kennen van belangrijke personen en het hebben van aanzien om zich in bepaalde milieus te kunnen bewegen.

Economisch kapitaal betreft het inkomen en vermogen van mensen. Tevens is hier ook het hebben van een vast arbeidscontract of een eigen onderneming aan verbonden.

Cultureel kapitaal bestaat uit opleiding, sociale vaardigheden, omgangsvormen en integratie om je in verschillende milieus te kunnen begeven (Bourdieu, 1986).

Er wordt ingegaan op het sociaal, economisch en cultureel kapitaal omdat die als aspecten van succes gezien kunnen worden. Verschillende onderzoekers hebben vastgesteld dat de verschillen in loopbaansucces tussen kinderen met én zonder een migratieachtergrond vooral te maken hebben met verschillen in het sociale milieu en niet zozeer met etnische afkomst (Driessen, 1990; Van Langen & Jungbluth, 1990). Sociaal milieu kan worden gedefinieerd als het geheel van sociale, economische en culturele factoren die van invloed zijn op het menselijk gedrag en verwijst naar de sociale context waarin mensen leven (Barnett & Casper, 2001).

2.2 Sociaal kapitaal

Bourdieu (1986) definieert sociaal kapitaal als de netwerken en relaties die mensen hebben en die van meerwaarde en betekenis zijn wat betreft de sociale mobiliteit. Volgens Putnam (2000) betreft deze kapitaalvorm netwerken van mensen die geneigd zijn om dingen voor elkaar te doen zonder dat daar een directe tegenprestatie tegenover staat.

2.2.1 Netwerk

In verschillende studies is een positief verband aangetoond tussen economische prestaties en sociaal kapitaal maar ook tussen het beschikken over een netwerk en de kans op een baan en het afronden van een opleiding (La Porta, Lopez-de-Silanes, Schleifer & Vishny, 1997; De Koning, Gelderblom, Zandvliet & Van den Boom, 2005). Crul (2000) heeft de belangrijkste routes voor succes van succesvolle jongeren met een migratie achtergrond onderzocht. Crul (2000) verrichtte zijn onderzoek vanaf de periode van het middelbare of vervolgonderwijs. Dit aangezien hier de beslissende periode

voor jongeren ligt en hier dan ook de verklaringen voor succes moeten worden gezocht. Eén verklaring voor succes die wordt gegeven is dat deze jongeren vrijwel allemaal ondersteuning hebben gekregen. De meest voorkomende ondersteuning is die uit de eigen gemeenschap (netwerk) door broers, zussen, neven en nichten. Deze ondersteuning bestaat uit praktische hulp, advies en begeleiding vanuit het netwerk, die deze jongeren tevens hebben gestimuleerd om hun best te doen op school. Een selectieve groep jongeren kreeg vanaf het basisonderwijs echter wel een hoog advies en zij hebben direct het hoger onderwijs kunnen bereiken. Deze startpositie is bijzonder te noemen en de verklaring die wordt gegeven is dat deze jongeren zich vooral op scholen zonder migranten bevonden. Het laatstgenoemde heeft niet alleen een positieve invloed gehad op de Nederlandse taalvaardigheid maar ook op de ontwikkeling van sociale vaardigheden, die binnen het functioneren in de Nederlandse schoolcontext en later ook tijdens het arbeidsleven, noodzakelijk zijn (Crul, 2000).

Onderzoeksvraag:

- *Welke sociale contacten worden door verschillende generaties gezien als een belangrijke succesfactor?*

2.3 Economisch kapitaal

Volgens Bourdieu (1986) bestaat economisch kapitaal uit de financiële middelen die mensen bezitten om invloed uit te oefenen en macht te genereren binnen een samenleving. Economisch kapitaal wordt verder uitgewerkt naar arbeidsmarktpositie, inkomen en ondernemerschap.

2.3.1 Arbeidsmarktpositie

Stevens, Clycq, Timmerman en Van Houtte (2011) beweren dat ouders met een migratieachtergrond een goede baan belangrijk vinden. Deze ouders hechten waarde aan sociale stijging omdat deze ouders hun eigen verleden vergelijken met de toekomst van hun kinderen, wat tevens verwachtingen met zich mee brengt (Van der Veen, 2003).

Veelal zijn de gastarbeiders van de eerste generatie, als zij nog niet gepensioneerd zijn, werkzaam in de industriële sector (Snel, Engbersen & Leerkes, 2004). De tweede generatie heeft ten opzichte van hun ouders gemiddeld genomen een enorme sprong vooruit gemaakt wat het opleidingsniveau en de arbeidsmarkt betreft. Onderzoek laat zien dat een hogere opleiding deze jongeren meer kansen biedt op de arbeidsmarkt en daarmee een hoger inkomen (Cruel, 2000). Het verrichten van arbeid kan zorgen voor uitbreiding van het netwerk, voldoening geven en positieve gevoelens oproepen (Schaufeli, Taris, Le Blanc, Peeters & Bakker, 2001). Daarbij stelt het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2009) zelfs dat betaalde arbeid het criterium voor zelfbeschikking en onafhankelijkheid is. Volgens De Koning et al. (2005) kan worden aangenomen dat het economisch persoonlijk kapitaal een essentiële rol speelt in hoe succes wordt gezien en ervaren. De succesvolle jongeren zullen de eersten zijn die een elite van enige omvang gaan vormen binnen hun eigen gemeenschap. Nu worden er al leidinggevende posities ingenomen met betrekking tot religieuze, culturele en politieke verenigingen. Kennis en ervaring zal alleen maar toenemen binnen de eigen gemeenschap.

Aan de andere kant is er sprake van een relatief grote achterstand op de arbeidsmarkt en een stijgende ontevredenheid van migranten over hun mogelijkheden in Nederland. De verwachting dat de integratie met de wisseling van generaties versnelt, komt echter voor een beperkt deel uit (SCP,2016).

Onderzoeksvraag:

- *Welk belang geven verschillende generaties aan een goede arbeidsmarktpositie als het gaat om ervaren maatschappelijk succes?*

2.3.2 Inkomen

In 2014 zijn bijna alle inkomens van personen met een migratieachtergrond gestegen. Dit was de eerste stijging sinds de economische crisis begon en die de jaren daarna zou doorzetten (CBS, 2018). De crisis zorgde na 2008 voor een daling van het gemiddelde inkomen en een toename van de werkloosheid onder alle groepen met een niet-westerse migratieachtergrond

Het gemiddelde inkomen van personen met alleen een westerse achtergrond bedroeg gemiddeld 32,1 duizend euro in 2016. Dit is een stuk hoger dan het gemiddelde inkomen van de vier grootste groepen mensen met een niet-westerse achtergrond. Van deze vier groepen hebben personen met een Marokkaanse achtergrond, ondanks de stijging van het gemiddelde inkomen, het laagste inkomen met 20,5 duizend euro (CBS, 2018). Het inkomensniveau is een graadmeter voor het bepalen van de middenklasse bij het vergelijken van groepen. Daarbij kan men bijvoorbeeld succes bepalen aan de hand van het wel of niet behoren tot een bepaalde klasse. In een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Engbersen, Snel & Kremer, 2017) wordt de middenklasse gedefinieerd als huishoudens met een inkomen tussen gemiddeld 20.000 en 65.000 euro netto.

Onderzoeksvraag:

- *Wat is het belang van inkomen bij de beoordeling van de mate van maatschappelijk succes bij verschillende generaties?*

2.3.3 Ondernemerschap

Volgens het CBS (2018) verricht 66 procent van de Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse migratieachtergrond betaalde arbeid of heeft een eigen onderneming als belangrijkste bron van inkomsten. Ondernemerschap wordt door Huijnk en Dagevos (2012) als oplossing gezien voor personen met een migratieachtergrond die slecht betaald werk verrichten. Volgens Dagevos en Gesthuizen (2005) telt de Turkse gemeenschap de meeste ondernemers maar is het aandeel ondernemers met een Marokkaanse migratieachtergrond sterk toegenomen. Deze trend is ook in 2014 terug te zien. De meeste ondernemers met een niet-Nederlandse migratieachtergrond die in 2014 een bedrijf zijn gestart waren Marokkaans of Turks. In 2014 zijn meer dan 4500 ondernemers met een Turkse nationaliteit een bedrijf gestart tegenover bijna 2800 Marokkaanse ondernemers (CBS, 2016). Weiner (1979) schrijft succes toe aan kenmerken als doorzettingsvermogen, wat terug te zien is in de eigenschappen van ondernemers.

Afkomst en aspiraties

Onderzoeksvraag:

- *Wordt het hebben van een eigen onderneming door verschillende generaties geïnterpreteerd als succes?*

2.4 Cultureel kapitaal

Cultureel kapitaal heeft binnen dit onderzoeksproject vooral betrekking op omgangsvormen, integratie en opleiding waar hieronder verder op wordt ingegaan (Bourdieu, 1986).

2.4.1 Omgangsvormen en integratie

Cultureel kapitaal kan van generatie op generatie worden overgedragen door de tijd die mensen besteden aan culturele aspecten in de opvoeding (Kaya, 2019). Volgens Bourdieu (1986) hangen culturele opvoedingsaspecten sterk samen met de habitus en het milieu van deze personen. Hierbij spelen houdingen, gedrag, taalgebruik, consumptiepatronen, voorkeuren en interesses een essentiële rol. Het hiervoor genoemde leidt ertoe dat mensen onder specifieke groepen van een sociale klasse worden geschaard. Indien cultureel kapitaal ontbreekt kunnen maatschappelijke processen en daarmee de integratie belet worden. Integratie houdt het socialisatieproces in waarbij de minderheid, zoals mensen met een migratieachtergrond, zich mengen met de dominante groep van een samenleving. Integratie houdt bijvoorbeeld verband met het belang van de ouders om hun kind een opleiding te laten volgen, de Nederlandse taal machtig zijn en de Nederlandse waarden, normen en gebruiken te kennen (De Koning, Gravesteijn-Ligthelm & Tanis, 2015). Integratie kan in verschillende mate plaatsvinden. Crul (2000) stelt dat de mate waarin ouders zijn geïntegreerd een sterke invloed heeft op de loopbaan van hun kinderen.

Sociale vaardigheden zijn cruciaal met betrekking tot het economisch proces (arbeid en opleiding). Om een hogere positie te kunnen bereiken is het van belang dat mensen, en in het kader van dit onderzoek migranten, sociaal vaardig zijn. Sociale vaardigheden in relatie tot normen, waarden en gebruiken kunnen bijdragen aan het verwerven van een baan en het afronden van een opleiding. Men kan hoog (hoger) opgeleid zijn, maar de omgangsvormen niet kennen om zich in hogere milieus te bewegen (De Koning et al., 2015). Hierdoor kunnen mensen met een migratieachtergrond met uitsluiting te maken krijgen. Met het bezit van specifieke vormen van cultureel kapitaal is de kans volgens Bourdieu (1986) groter om hogere sociale posities te bereiken.

Onderzoeksvraag:

- *Aan welke opvoedingsaspecten wordt vanuit verschillende generaties gezien, de meeste waarde gehecht en welke relatie hebben die met integratie en de notie van al dan niet succesvol zijn?*

2.4.2 Opleidingsniveau

In verschillende Nederlandse onderzoeken is het belang van cultureel kapitaal aangetoond als verklaringsmechanisme voor milieu specifieke (school) loopbaanverschillen (Weide, 1995). Zo stellen

Valk en Bayse (2011) dat het opleidingsniveau van de ouders een belangrijke voorspeller is voor succes in het onderwijs. Hoogopgeleide ouders beschikken namelijk over meer cultureel kapitaal dan ouders met een laag opleidingsniveau. Een groot probleem van niet-westerse migranten, vooral van Marokkaanse en Turkse afkomst, is dat zij tot de laagste sociale milieugroepen behoren. Dit houdt verband met de lage beroepsstatus en opleiding van de ouders (Driessen, 1990; Van Langen & Jungbluth, 1990).

In tegenstelling tot de eerste generatie migranten die veelal analfabeet en laagopgeleid waren, is een aanzienlijk deel van de tweede generatie Marokkaanse jongeren succesvol in het onderwijs (Crul, 2000). De tweede generatie is de motor achter de verbeterde taalbeheersing en het gestegen opleidingsniveau (SCP, 2016). Volgens Stevens et al. (2011) kennen ouders met een migratieachtergrond veel waarde toe aan een opleiding, omdat zij hun eigen verleden vergelijken met de toekomst van hun kinderen (Van der Veen, 2003). Ouders hebben zodoende ook verwachtingen over de toekomst van hun kinderen.

Steeds meer jongeren volgen een opleiding op MBO-niveau of hoger. De praktische kennis die jongeren hiermee verwerven zullen zij in hun omgeving doorgeven. Deze jongeren kunnen andere familieleden bijstaan met huiswerkondersteuning en advies over schoolkeuzes en vakkenpakketten. Deze vorm van kennis was tot op heden niet of onvoldoende beschikbaar binnen de Marokkaanse gemeenschap (Crul, 2000).

Onderzoeksvraag:

- *Welk opleidingsniveau en welk soort opleidingen worden in verschillende generaties als succesvol gezien?*

2.5 Keuzevrijheid

In tegenstelling tot vroeger dienen jongeren mogelijke opties steeds meer zelf te onderzoeken en op eigen kracht een keuze te maken. In welke mate het netwerk van invloed is op de keuzevrijheid van jongeren met een Marokkaanse migratieachtergrond is onduidelijk. Bijvoorbeeld in welke mate kinderen hun ouders willen volgen of zelf bepalen welke opleiding en beroep er wordt gekozen. Jongeren moeten bindingen aangaan, die niet alleen met de eigen wensen overeenkomen maar ook met die van de omgeving en de samenleving (Ketner, 2008). Indien jongeren geen bindingen aangaan omdat zij bijvoorbeeld niet kunnen kiezen uit een overvloed aan alternatieven, kan dit leiden tot een identiteitscrisis. Bij jongeren met een Marokkaanse migratieachtergrond zou het laatstgenoemde in sterkere mate voor kunnen komen. Deze jongeren hebben namelijk nog meer alternatieven om uit te kunnen kiezen, zowel die uit de Nederlandse samenleving maar ook vanuit hun achtergrond zoals religie, taal en cultuur (Crocetti, Rubini, Luyckx & Meeus, 2007).

Onderzoeksvraag:

- *In welke mate ervaren kinderen invloed van hun ouders of andere relevante personen op hun opleidings- en beroepskeuze en houden zij daar rekening mee?*

3. Methodologie

3.1 onderzoeksopzet

Familieleden uit drie verschillende generaties hebben aangegeven mee te willen doen aan het onderzoek naar de betekenis van succes en het ervaren van keuzevrijheid. De criteria voor het uitzoeken van een familie waren dat er minimaal drie generaties konden worden geïnterviewd en dat deze familie van Marokkaanse komaf is. Van de eerste generatie zijn er een broer en zus uit dezelfde familie geïnterviewd en hun nakomelingen.

Vanwege de tijdspanne waarbinnen dit onderzoek plaats moet vinden, is er voor gekozen om tien semi- of halfgestructureerde interviews uit te voeren. De interviews zijn uitgevoerd aan de hand van een topiclijst met interviewvragen (Bryman, 2015). Deze topiclijst met interviewvragen is opgesteld aan de hand van het theoretisch kader. Bijlage A toont de topiclijst met interviewvragen. Er is voor gekozen om semi- of halfgestructureerde interviews te houden. Dit om enigszins richting te bepalen en de informatie te vergaren die essentieel is voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Daarbij is er ruimte om dieper op bepaalde aspecten in te kunnen gaan. Er is tijdens de interviews ingegaan op de aspiraties die ouders hebben met betrekking tot hun kinderen maar ook hoe verschillende generaties succes en keuzevrijheid voor zichzelf omschrijven. Tevens is er in kaart gebracht hoe de verschillende generaties zich verhouden tot elkaar. Overeenkomsten en verschillen tussen de eerste, tweede en derde generatie zijn inzichtelijk gemaakt. Daarnaast zijn er mechanismen en structuren die de zienswijze en denkwijze van deze generaties beïnvloed heeft in beeld gebracht. De generaties zijn onderverdeeld in de eerste, tweede en derde generatie. Deze volgorde is ook in de analyse aangehouden. Naast de rangschikking in generaties zijn de interviewvragen onderverdeeld in de drie kapitaalvormen van Bourdieu (1986) en is deze onderverdeling gehanteerd bij de analyse beschrijving. Vanwege de beperkingen die dit onderzoek met zich mee brengt, lag de focus alleen op succes in relatie tot opleiding en beroep en het ervaren van keuzevrijheid onder Marokkaanse immigranten.

Tot slot zijn de onderzoeksresultaten vergeleken met de bevindingen uit het onderzoek van Kaya (2019). Er zijn vergelijkingen gemaakt op inkomen, opleidingsniveau, netwerken, ondernemerschap en arbeidsmarktpositie. Binnen het kader van dit onderzoeksproject is ervoor gekozen om het aspect religie die Kaya (2019) heeft behandeld buiten beschouwing te laten. Identiteit valt binnen dit onderzoek onder omgangsvorm en integratie en krijgt geen aparte plaats. In dit onderzoek wordt er ingegaan op het concept keuzevrijheid wat niet kan worden vergeleken met Kaya (2019).

Dit onderzoek betreft een kwalitatief onderzoek (Bryman, 2016). De interviews zijn getranscribeerd en daarna open, axiaal en selectief gecodeerd zoals dit wordt beschreven door Straus en Corbin (1990) en aan de hand van AtlasTi. De interviews zijn daarbij geanonimiseerd.

3.2 Ethiek

In sociaal wetenschappelijk onderzoek speelt ethiek een essentiële rol. Het is belangrijk dat de anonimiteit van de respondenten is gewaarborgd indien dit wenselijk wordt geacht (Bryman, 2015). Het was mogelijk om anoniem aan dit onderzoek deel te nemen, hetgeen ook gebeurd is. Door het waarborgen van de anonimiteit is getracht om zoveel mogelijk relevante informatie te vergaren ter beantwoording van de onderzoeksvragen. Daarbij heeft de onderzoeker tevens aandacht aan de relatie met de respondenten geschonken. Er is vertrouwelijk met de gegevens van de respondenten omgegaan en deze gegevens zijn niet gedeeld tussen de respondenten onderling, dit om een zo objectief mogelijk beeld te schetsen en om de verhoudingen binnen de familie niet te verstoren, mochten de respondenten het onderzoek in willen zien. De onderzoeker heeft een checklist gebruikt die in Bijlage B wordt getoond. Tevens is er een geïnformeerde toestemmingsformulier opgesteld om ethische dilemma's zoveel mogelijk te vermijden en de privacy van deelnemers te waarborgen.

4. Analyse en resultaten

4.1 Beschrijving van de familie

De vader van de familie is in de begin jaren zestig naar Nederland gekomen. In het kader van gezinshereniging is de rest van de familie in 1969 naar Nederland gekomen vanuit de regio Al-Hoceima uit het noorden van Marokko. Deze regio is één van de meest arme gebieden in Marokko en hier komen de meeste voormalige gastarbeiders vandaan. In dezelfde tijd volgden ook andere familieleden, zoals de broer van moeder van de eerste generatie met zijn gezin. Moeder kwam in 1969 met de eerste vier kinderen naar Nederland, later zijn er nog drie kinderen geboren. Alleen de familieleden van de derde generatie zijn allemaal in Nederland geboren. Er zijn tien interviews afgenomen, bij twee personen uit de eerste generatie en vier personen uit zowel de tweede als derde generatie. Bijlage C toont een stamboom van de familie.

4.2 Economisch kapitaal

Als gekeken wordt naar economisch kapitaal vallen drie dingen op. Ten eerste heeft de eerste generatie en daardoor ook de tweede generatie van deze familie op financieel gebied zeer goede tijden gekend. De vader van het gezin kwam naar Nederland om te werken in tuinbouw voor het minimumloon en maakte daarbij veel overuren, in deze periode leefde het gezin in armoede. Er werd geld gespaard en geïnvesteerd in plaats van het geld naar Marokko te sturen. Hierdoor heeft de patriarch een goed lopende onderneming gehad maar kon de vrijheden die Nederland te bieden had niet aan en kreeg te kampen met verslavingen. Uiteindelijk, wat voor de eerste generatie gastarbeiders tevens bijzonder is, volgde er een scheiding en kreeg het gezin opnieuw met armoede te maken. De redenen voor armoede en werkloosheid sluiten voor een beperkt deel aan bij de literatuur (Prins, 1996; Hoogenboom & Scholten, 2008).

Ten tweede valt op dat een eigen onderneming door de eerste generatie als meer succesvol wordt gezien dan het werken in loondienst. Vooral de eerste generatie hecht waarde aan sociale stijging (Stevens et al., 2011). Waarden als onafhankelijkheid en zelfstandigheid spelen bij ondernemerschap een belangrijke rol en komt mogelijk voort uit hoe de eerste generatie in Marokko leefde. Dit punt is in de literatuur niet terug te vinden. Daarbij is het ondernemerschap bij de derde generatie het sterkst aanwezig. Ondernemen wordt vooral als kans gezien om je talenten te ontwikkelen en jezelf te kunnen ontplooien wat niet aansluit op de literatuur (Huijnk & Dagevos, 2012).

Het derde opmerkelijke is dat de kinderen van de tweede generatie het niet beter hoeven te doen dan hun ouders. De kinderen moeten vooral doen wat zij zelf willen. Als verklaring kan hier

voor worden gegeven dat de tweede generatie van deze familie al zeer grote stappen vooruit heeft gezet (Crul, 2000). Voor vrouwen waren de stappen nog groter.

De vader van twee kinderen uit de tweede generatie heeft een succesvolle eigen onderneming gehad waaruit veel inkomsten werden gegenereerd, meer dan bovengemiddeld. Doordat deze man van de eerste generatie in aanraking kwam met vrijheden zoals alcohol, drugs en gokken, waaraan veel geld werd uitgegeven is dit gezin opnieuw in de armoede terecht gekomen, wat ook tot huiselijk geweld en uiteindelijk een echtscheiding heeft geleid. Door deze echtscheiding en de beperkte mogelijkheden van de eerste generatie, in het bijzonder voor vrouwen, was er sprake van armoede wat als een groot probleem werd ervaren. Het opmerkelijke binnen deze familie is dat er eerst sprake was van opwaartse mobiliteit gevolgd door neerwaartse mobiliteit. Een echtscheiding binnen de eerste generatie gastarbeiders kan daarbij als bijzonder worden aangemerkt, aangezien scheidingen niet gebruikelijk zijn.

Mohammed (43 jaar, 2^e generatie): "Mijn vader werkte eerst heel hard in de kassenbouw en is daarna met het geld wat hij heeft gespaard het eerste koffiehuis begonnen in Den Haag. Daar heeft hij ontzettend veel geld mee verdiend. Vanaf toen is het ook heel erg fout gegaan. Mijn vader is aan de drank en drugs geraakt en gokte veel. Geweld was aan de orde van de dag bij ons thuis. Dat kwam helaas door mijn vader die de vrijheden die je hier kreeg niet aankon. Alle maatschappelijke problemen die je kon verzinnen waren bij ons aanwezig, armoede, drugs, drank en schulden."

Het onderstaande citaat sluit aan op het bovenstaande citaat.

Karim (52 jaar, 2^e generatie): "Door het drank- en drugs gebruik is mijn vader in het jaar 1986 officieel bij ons weggegaan en is sindsdien ook op zichzelf gebleven. Het contact is een jaar of twintig slecht geweest met mijn vader omdat hij afgeleden was. Sinds een jaar of tien is hij weer langzaam opgenomen in de familie en werd het contact weer wat beter."

Het hiervoor genoemde heeft invloed gehad op het gezin, met name op het ervaren van armoede maar ook dat je met hard werken iets kunt bereiken. De tweede en derde generatie geven namelijk aan dat zij geen zware beroepen willen uitoefenen voor het minimumloon. De eerste, de tweede en gedeeltelijk derde generatie heeft armoede ervaren en om die reden acht vooral de eerste generatie een opleiding belangrijk, zodat de kans om meer gewaardeerd werk uit te oefenen waaraan een hoger salaris is verbonden groter wordt. Eén persoon uit de tweede generatie heeft vanuit de eerste generatie gezien dat je met hard werken en een onderneming veel kunt bereiken:

Karim (52 jaar, 2e generatie): “Nee ik verricht geen betaalde arbeid meer, ik heb een BV. Ik heb bedrijven in het vastgoed in Marokko en ik heb hier in Nederland een horecaonderneming.”

Het hebben van een onderneming wordt door de eerste generatie als meer succesvol gezien dan het werken in loondienst. Waarden als onafhankelijkheid en zelfstandigheid zijn voor deze generatie belangrijk. Eén persoon uit de tweede generatie die een eigen onderneming heeft noemt de waarden van de eerste generatie als uitgangspunt om een eigen onderneming te starten. Daarbij wordt benoemd dat als iemand een eigen onderneming heeft dit niet per definitie als succesvol wordt gezien, ook door de rest van de tweede en derde generatie wordt dit zo gezien. Tevens worden de kinderen vrijgelaten om een eigen onderneming te starten als zij dit willen. Hierbij geeft de derde generatie wel aan respect te hebben voor ondernemers omdat zij een risico durven nemen. Van de derde generatie is één persoon volledig zelfstandig, één gedeeltelijk en één persoon zou in de toekomst een eigen onderneming willen. Onderstaand citaat laat zien dat de redenen om een eigen onderneming te beginnen, overeenkomen met de argumenten van de eerste generatie waarom een onderneming succesvoller zou zijn:

Karim (52 jaar, 2e generatie): “Je denkwijze is dat je het zelf wil en je een plan in je hoofd hebt maar dat die niet altijd past bij de werkgever of de baas. Eigenlijk is het zo een beetje ontstaan. Ik wilde zelfstandig en onafhankelijk zijn van alles en iedereen. Het mooie, romantische idee van iets zelf opstarten, een bedrijfje ofzo dat is altijd een voorkeur geweest.”

Arbeid is voor alle generaties belangrijk en arbeid verrichten wordt gezien als succesvol, ongeacht het soort werk. De eerste generatie heeft voornamelijk in de tuinbouw gewerkt of thuiswerk verricht en is later werkloos geraakt. De tweede generatie verricht wisselend werk zoals het bezitten van een horecaonderneming, sociaal werker en boekhouder. Opvallend is dat de gehele derde generatie werkzaam is in het onderwijs wat als succesvol wordt gezien, omdat hiermee een bijdrage wordt geleverd aan de samenleving.

Younes (26 jaar, 3^e generatie): “Ja, ook gewoon het feit dat je op beleidsmatig niveau kan werken. Als je les geeft ben je heel nuttig maar ik heb het gevoel dat als je beleid kan uitzetten je dan nog meer kunt betekenen.”

Voor de eerste generatie is het hebben van een goede arbeidsmarktpositie geen definitie van succes. De eerste generatie werkt al niet meer en heeft sinds hun aanwezigheid in Nederland veel gewerkt. De eerste generatie geeft aan door het gebrek aan kennis en ervaring, en een taalachterstand, weinig mogelijkheden in Nederland te hebben. De eerste generatie berusten in hun lot met betrekking tot

hun mogelijkheden in Nederland. De eerste generatie zegt namelijk dat ze in Marokko een beter leven wilden en in Nederland een kans zagen en deze kans hebben gepakt, wat als succes wordt gezien. De eerste generatie vindt dat hun kinderen het beter moeten doen dan zij en hecht waarde aan sociale stijging. De eerste generatie bedoelt met beter dat de tweede generatie de kansen pakt die er voor hen liggen. De tweede generatie spreekt volgens de eerste generatie de Nederlandse taal beter en ook begrijpt de tweede generatie het Nederlandse systeem beter om mee te kunnen komen in de maatschappij. De tweede generatie herkent en erkent wat de eerste generatie aangeeft (Stevens et al., 2011; Crul, 2000). Onderstaande citaten van de eerste en tweede generatie ondersteunen elkaar in relatie tot bovenstaande bevindingen:

Latifah (74 jaar, 1^e generatie): "Ik vergelijk mijn eigen leven niet met dit van mijn kinderen omdat hun leven in een andere tijdsgeschiedenis plaatsvindt. Wij hebben geen scholing gehad, geen kansen en geen goed werk. Onze kinderen hebben dat wel."

Mohammed (43 jaar, 2^e generatie): "Ja die basis wat voor mij succesvol is, is de basis die ik mijn kinderen bied. De basis die ik bied komt mede door de studie die ik heb gevolgd. Financieel ben ik capabel om hun dingen te bieden. Als ik geen studie had gevolgd dan was dat veel moeilijker geweest."

Er is een verschil tussen hoe de tweede generatie en derde generatie naar hun kinderen kijken in relatie tot de eerste generatie en de arbeidsmarktpositie. De volgende generaties hoeven het namelijk niet beter te doen. Gelukkig zijn met wie je bent en wat je doet wordt als belangrijk en succesvol gezien:

Karim (52 jaar, 2^e generatie): "Ik vind dat mijn kinderen succesvol zijn als zij slagen in wat zij zouden willen doen, of het nou sport is, muziek, werk, geld, het maakt mij niet zo heel veel uit. Als zij zich gelukkig voelen en hun draai hebben gevonden in de samenleving dan ben ik een tevreden mens."

Het is wel belangrijk dat de kansen die er liggen worden gegrepen en er een bijdrage aan de samenleving wordt geleverd in de vorm van arbeid. Werken en jezelf kunnen onderhouden is per definitie verbonden aan succes in deze familie. De tweede en derde generatie geven als argument dat sommigen van hen al een goed lopende onderneming hebben of het hoger of wetenschappelijk onderwijs hebben afgerond. Het wordt daarom moeilijk om van de volgende generaties te verwachten dat zij het nog beter gaan doen. Eén persoon uit de tweede generatie en de gehele derde generatie denken wel dat een afgeronde universitaire studie de kans op baan zekerheid vergroot. De tweede en derde generatie zullen hun kinderen stimuleren om binnen de

mogelijkheden die zij hebben een studie te volgen, omdat een studie voor een goede basis kan zorgen:

Mohammed (43 jaar, 2^e generatie): "Als je geen studie hebt afgerond dan is het heel moeilijk om een eigen toekomst op te bouwen. Die studie daar hangt alles van af en is het allerbelangrijkste. Wat voor een studie is niet belangrijk. Ik vind het wel belangrijk dat ze een studie afronden. Doe gewoon de basis zodat je voor jezelf kan zorgen"

Alle generaties zeggen goed rond te kunnen komen met het inkomen dat zij ontvangen. Daarbij is van belang dat je werk doet waar je gelukkig van wordt, dat je rond kunt komen en dingen kunt doen die je leuk vindt. De eerste generatie hoopt dat de tweede en derde generatie het beter hebben wat inkomen betreft dan dat zij het hadden. Dit omdat de tweede generatie en derde generatie meer mogelijkheden hebben. Niemand hoeft rijk te zijn maar een bestedingspatroon waarin de dingen gedaan kunnen worden die men graag wil wordt als succesvol gezien en past bij de inkomens van de middenklasse, zoals onderstaande citaten weergeven:

Nourdin (31 jaar, 3^e generatie): "Je moet jezelf kunnen onderhouden. Maar dat arbeidsethos zat er gewoon ook al in bij ons weet je. Arbeid is bijna heilig bij ons in het gezin. Als je werkt ben je een fantastisch en goed mens."

Lailah (47 jaar, 2^e generatie): "Werk is wel echt een belangrijk deel van mijn leven maar het is voor mij toch meer een instrument om dingen te kunnen doen waar ik blij van word. Het is wat ik net zei, ik ben nooit ambitieus geweest. Ik ben gewoon een boekhouder en daar verdien ik mijn centjes mee en met die centjes doe ik mooie dingen voor mezelf."

De derde generatie geeft aan dat de vrouwen van de tweede generatie zijn gaan werken om rond te kunnen komen, ondanks dat dit soms voor wrijvingen binnen gezinnen kon zorgen. Het was namelijk niet gebruikelijk dat vrouwen werkten of een opleiding volgden. De emancipatie van vrouwen is bij de tweede generatie begonnen en wordt als een succes gezien. De tweede generatie vrouwen geeft aan onafhankelijkheid en zelfstandigheid belangrijk te vinden. Tevens kwamen er meer mogelijkheden voor vrouwen om zich te kunnen ontwikkelen en het eigen leven vorm te geven. Ondanks de armoede niet verdween nam de armoede wel af omdat vrouwen gingen werken. Onderstaande citaten geven het emancipatieproces van vrouwen weer:

Salma (45 jaar, 2^e generatie): “Ik heb daar ook weer het lef getoond om toch te kiezen voor mijn eigen pad maar dat is echt niet makkelijk geweest. Dat is echt durven. Dat is echt lef tonen moed hebben en dat is wat heel veel Nederlanders zich moeten realiseren.”

Nourdin (31 jaar, 3^e generatie): “Weet je vrouwen die werkten niet. Dus ik heb ook echt van heel dichtbij meegemaakt voor wat voor spanningen dit bij ons in het gezin heeft gezorgd, omdat mijn vader best wel conservatief was, hij vond dat soms helemaal niks weet je. Mijn moeder had aan de andere kant zoiets van luister is ik wil me eigen ding, ik wil onafhankelijk zijn en als je het hebt over integratie en emancipatie dan zag je dit bij mijn moeder.”

4.3 Sociaal kapitaal

Er zijn drie opvallende punten aan te wijzen omtrent het sociaal kapitaal. Het eerste is dat de contacten opgedaan vanuit school en werk voor de tweede en derde generatie als zeer belangrijk worden gezien (Schaufeli et al., 2001). Daarbij neemt sport vooral voor de mannen van de tweede generatie een bijzondere plaats in. Sport wordt in de literatuur echter niet als belangrijk aspect genoemd.

Ten tweede is opmerkelijk dat er voor twee personen uit de tweede generatie één sociaal werker was die een belangrijke rol vervulde in het netwerk. Dit contact leidde tot succes en wordt daarom als succesvol gezien. Ondanks de literatuur beschrijft hoe belangrijk het hebben van een netwerk is voor de kansen op een baan en het afronden van een opleiding, wordt het sociaal werk niet expliciet als een belangrijk factor genoemd.

Tot slot valt op, en komt overeen met Crul (2000), dat personen binnen de generaties vooral steun bij de eigen generatie zoeken of dat hier de meeste steun van wordt ervaren. Familie blijft voor alle generaties het belangrijkste netwerk.

De eerste generatie ervaart vooral het eigen sociale netwerk bestaande uit familiedelen en vrienden als belangrijk. De vriendschappen zijn vooral ontstaan vanuit de moskee en worden als waardevol en succesvol gezien, omdat de traditionele waarden van de Marokkaans islamitische cultuur in Nederland kunnen worden gedeeld. Waarden als barmhartigheid, respect, niet slecht praten, niet stelen en goed gedrag zijn belangrijke aspecten die worden genoemd. De eerste generatie noemt geen netwerk dat belangrijk is en tijdens het arbeidsleven is ontstaan. Voor vrouwen van de eerste generatie is hier als verklaring voor te geven dat er thuiswerk verricht werd en er zodoende geen sociaal netwerk vanuit werk kon worden opgebouwd. Wel wordt aangegeven dat de burens belangrijk waren en nog steeds een steunfactor zijn, wat als een succesvol netwerk wordt gezien. Onderstaand citaat laat zien dat vrouwen van de eerste generatie vrijwel geen contacten op werkgebied hadden:

Latifah (74 jaar, 1e generatie): "Toen we pas weggingen bij mijn man ben ik wat gaan bijverdienen in de garnalen en in het snoep. Dit werd thuisgebracht en dit werd dan ook thuis opgehaald. Ik deed dit samen met de kinderen."

De man van de eerste generatie lijkt werk en privé gescheiden te hebben gehouden. Het contact op werk was goed maar daar bleef het bij. Er wordt aangegeven dat het contact met de burens goed is en er weleens een met elkaar wordt gesproken. Er wordt echter niet over steun gesproken of over dat deze contacten succesvol zijn. De man van de eerste generatie heeft in Marokko theologie

gestudeerd. In Nederland helpt hij mensen met vragen over de islam. Deze contacten en het daarbij kunnen helpen van mensen wordt gezien als succesvol:

Achmed (70 jaar, 1^e generatie): “Ik ben sociaal naar iedereen want ik ben ik Marokko afgestudeerd als een soort pastoor. Ik heb heel veel kennis over de islam en haar geschiedenis. Mensen vragen bijvoorbeeld aan mij kun je dat voor mij beantwoorden. Zodoende heb ik veel contact met mensen en veel activiteiten wat ik erg mooi vind.”

De tweede en derde generatie is eensgezind wat betreft sociale contacten en succes. De tweede en derde generatie hebben sociale contacten die zij een verrijking vinden onderdeel van hun leven gemaakt en vormen hechte vriendschappelijke relaties. Deze relaties zijn voornamelijk ontstaan op school, werk en sport. Daarbij neemt één sociaal werker voor twee personen uit de tweede generatie een belangrijke plaats in. Dit contact leidde namelijk tot succes:

Karim (52 jaar, 2e generatie): “Hij zag dat wij in nood zaten. Ik heb veel van hem geleerd en hij heeft me ook gevormd tot wat ik nu ben, ik ben ook welzijnswerker. Mijn broer kon door hem op voetbal en ik daardoor later ook. Hierdoor kwam er een netwerk waardoor wij ook gingen studeren. We kwamen in aanraking met autochtone Nederlanders en dit was een verrijking voor ons leven.”

De sociale contacten vanuit sport zijn voor de tweede generatie en derde generatie een bepaalde periode in het leven belangrijk geweest of zijn nog steeds belangrijk. Vooral voor de tweede generatie zijn hier hechte vriendschappen aan verbonden wat te zien is in het onderstaande citaat:

Mohammed (43 jaar, 2^e generatie): “Als je kijkt naar de Marokkaanse cultuur dan is hier geen sport traditie. De mensen daar krijgen van huis uit niet mee wat sport aan vorming doet voor een kind. Ik heb dat gelukkig wel. Mijn broer die begreep op een jonge leeftijd dat ik moest gaan sporten en een diploma moest gaan halen. Vanaf mijn zevende heb ik op de voetbal samen met mijn broer de meest prettige ervaringen meegemaakt en ik ga nog steeds met deze vrienden om. Daar ben ik gevormd aan een positieve kant.”

Voor de gehele derde generatie worden de contacten vanuit school en werk als meest waardevol gezien. Deze opgebouwde contacten worden als succesvol beschouwd omdat deze rolmodellen een verrijking zijn voor iemand zijn of haar leven en daarnaast bijdragen aan de sociale vorming:

Younes (26 jaar, 3^e generatie): “Ik heb mezelf kunnen redden uit een omgeving waarin heel veel jongeren niet studeren en het niet kunnen maken. Educatie is een manier voor mij geweest om sociaal kapitaal op te doen, heel veel. Daar zijn mensen die voor mij echt een wereld hebben geopend en veel

hebben betekend. Die mensen had ik echt nodig om succes te kunnen bereiken. Dus school is daarin heel belangrijk geweest, vooral bepaalde docenten. Ik heb altijd wel tijdens een opleiding gehad dat ik dacht van oké dat is echt een rolmodel.”

De aanwezigheid van familie is tevens belangrijk voor alle generaties. Op elkaar terug kunnen vallen en elkaar kunnen helpen als dit nodig is wordt als belangrijk en succesvol gezien. Wat opvalt binnen deze familie is dat als er steun plaatsvindt de tweede generatie en de derde generatie die vooral bij elkaar lijken (Crul, 2000):

Nourdin (31 jaar, 3e generatie): “Er is één iemand die het meest voor mij betekent en belangrijk is, dat is mijn broertje. Daar heb ik zo’n fantastische band mee. Daar kan ik mee lachen maar daar kan ik op intellectueel gebied ook heel veel mee. Dat is echt een vriend en een kameraad van mij.”

4.4 Cultureel kapitaal

Gekeken naar het cultureel kapitaal vallen er vier dingen op. Het eerste is dat alle generaties zich geïntegreerd voelen maar dat de tweede generatie de eerste generatie onvoldoende geïntegreerd vindt. Dit wordt de eerste generatie niet kwalijk genomen omdat het doel om naar Nederland te komen ook niet te maken had met integratie (Prins, 1996).

Het tweede opvallende aspect is dat de eerste generatie zich vooral Marokkaans voelt maar toch ook een beetje Nederlands. De tweede en derde generatie voelen zich vooral Nederlands. Twee personen uit de derde generatie ervaren discriminatie vanuit de media of mensen op straat. Als dit vaker gebeurt kunnen zij zich meer Marokkaans gaan voelen.

Het derde opmerkelijke punt is dat de eerste generatie aangeeft het verschil tussen goed en slecht in de opvoeding te benadrukken. Door de tweede generatie wordt dit echter gezien als een zwart-wit opvoeding. De tweede generatie neemt de eerste generatie de manier van opvoeden niet kwalijk maar vindt andere opvoedingsaspecten wel belangrijker.

Tot slot valt op dat binnen deze familie de gehele tweede en derde generatie het hoger onderwijs of wetenschappelijk onderwijs hebben afgerond. Deze generaties geven aan het opleidingsniveau niet belangrijk te vinden. Dit in tegenstelling tot de eerste generatie die het wetenschappelijk onderwijs als meest succesvol ziet (Stevens et al., 2011; Van der Veen, 2003).

De geïnterviewde familieleden voelen zich allemaal geïntegreerd. De eerste generatie voelt zich geïntegreerd omdat zij open staan voor sociale contacten, ongeacht iemand zijn of haar afkomst is. Je daarbij houden aan de Nederlandse wet- en regelgeving en die accepteren wordt ook als een succesvolle integratie gezien. Vooral de eerste generatie voelt zich meer Marokkaans en denkt dat de volgende generaties zich meer Nederlands voelen. Het hiervoor genoemde wordt bevestigd door de tweede en derde generatie die zich meer Nederlands voelen. Twee personen van de derde generatie denken wel dat als de ervaren discriminatie toe neemt, dat zij zich mogelijk meer Marokkaans kunnen gaan voelen:

Younes (28 jaar, 3^e generatie) "Het is onrecht hier moet je wat van vinden en dan gaat het toevallig over een stuk van je identiteit en dan komt dat Marokkaanse naar boven. Tegelijkertijd heeft dat invloed op je als dat soort dingen vaak gebeuren. Dat heeft dan invloed op de mate waarin je je Nederlands gaat voelen."

Alle generaties benoemen dat als iemand zich in Nederland ontwikkelt, dit ook bijdraagt aan de integratie en aan de mate van succes. Alle generaties zien geen leven voor zichzelf in Marokko weggelegd. Alle geïnterviewde familieleden zouden niet in Marokko willen wonen. Een vakantie naar Marokko is voldoende om de verbinding met Marokko te blijven voelen. Onderstaand citaat geeft de redenen om in Nederland te blijven wonen weer, ondanks het gevoel meer Marokkaans te zijn:

Achmed (70 jaar, 1^e generatie): “Voor mij zijn ze alle twee goed maar Nederland is anders dan Marokko, Nederland is veiliger op verschillende gebieden. Bijvoorbeeld wat de zorg, inkomen en democratie betreft. Ik denk dat jongere generaties zich meer thuis voelen in Nederland omdat zij hier geboren en getogen zijn.”

Opvallend is dat de tweede generatie de eerste generatie onvoldoende geïntegreerd vindt maar dit de eerste generatie niet kwalijk neemt, omdat integreren niet het doel was om naar Nederland te komen (Prins, 1996). Desondanks is de tweede generatie trots op hoe ver de eerste generatie is gekomen in Nederland, binnen de mogelijkheden die zij hadden. De derde generatie vindt de tweede generatie voldoende geïntegreerd omdat zij al heel lang hun bijdrage leveren in Nederland. Eén persoon van de derde generatie denkt wel dat de tweede generatie iets meer had kunnen integreren:

Fatima (23 jaar, 3e generatie): “Voldoende wel. Het had iets meer gekund denk ik. Mijn moeder spreekt de Nederlandse taal ook goed. Ze is ook naar school geweest, ze heeft hier het MBO gedaan. Mijn vader die is wat later komen, maar hij probeert het eigenlijk wel. Als ik zie hoe hij omgaat met de burens of iemand die niet van onze eigen cultuur en achtergrond is, vind ik eigenlijk dat mijn vader het heel goed doet. Hij heeft veel respect voor iemand anders zijn normen en waarden.”

Er zijn verschillende aspecten die in de opvoeding als belangrijk worden gezien en zijn gerelateerd aan integratie en het wel of niet succesvol zijn. Voor de eerste generatie is vooral het onderscheid tussen goed en slecht aanleren belangrijk. Aspecten als werken voor je doelen, eerlijkheid, zelfstandigheid, zelfredzaamheid, niet stelen en respect zijn de meest belangrijke opvoedingsaspecten die als succesvol worden gezien door alle generaties. De tweede en derde generatie vullen daarbij de aspecten dankbaarheid, barmhartigheid en het ontwikkelen van zelfvertrouwen aan, ook moet er niets als vanzelfsprekend worden gezien. De tweede generatie bevestigt in eigen woorden de zwart-wit opvoeding van de eerste generatie. Vooral de tweede en gedeeltelijk derde generatie is stellig in dat zij bepaalde aspecten in de opvoeding anders doen. Vooral meer openheid naar de kinderen toe, meer aandacht aan de kinderen schenken in de vorm

van knuffelen, emoties tonen en thema's als seksualiteit bespreken worden als succesvolle opvoedingsaspecten gezien. Daarbij horen ook interesse tonen in de sport, school, levensfase ontwikkeling en sociale contacten van de kinderen. Tevens wordt het vermijden van een autoritair opvoedingsklimaat als belangrijk gezien. Op deze manier kunnen volgens de tweede en derde generatie de kinderen beter meekomen in de Nederlandse maatschappij. De tweede generatie verwijt de eerste generatie niet dat zij deze opvoedingskwaliteiten niet hadden. Dit aangezien de eerste generatie te maken had met een sociaal economische en culturele achterstand in Nederland, ook was het leven in Nederland niet vergelijkbaar met Marokko. Onderstaande citaten van twee personen uit de tweede generatie laat zien hoe er over de opvoeding wordt gedacht:

Karim (52 jaar, 2^e generatie): "Bijvoorbeeld openheid naar je kinderen toe. De relatie met mijn kinderen is heel anders dan de relatie die ik met mijn ouders heb gehad. Dat was toch veel meer autoritair, veel meer van het simpele, weinig emoties, weinig knuffelen, weinig aandacht en weinig liefde. In die opzichten heb ik dat allemaal heel anders gedaan. Als je zegt succes dan zijn dat successen die je kunt behalen."

Mohammed (43 jaar, 2^e generatie): "Voor mezelf heb ik een heel groot paradoxaal gevoel. Het paradoxale gevoel ligt hem er in dat ik een bepaalde opvoeding heb gehad, kei- en keihard. Die zou ik voor geen goud willen inruilen. Het heeft mij gevormd tot wat ik nu ben maar het gekke is dat ik mijn kinderen nooit zou willen gunnen wat ik heb gehad."

De eerste generatie vindt dat hoe hoger de afgeronde opleiding is, hoe succesvoller iemand is en hecht waarde aan sociale stijging (Stevens et al., 2011). Opvallend binnen deze familie is dat de tweede generatie allemaal een opleiding op het hoger beroepsonderwijs heeft afgerond en de derde generatie allemaal op universitair niveau. De tweede en derde generatie vinden dat hun kinderen een opleiding moeten volgen die bij hun past en binnen hun cognitieve mogelijkheden ligt. Doen wat je leuk vindt is belangrijker dan een wetenschappelijke studie afronden. Wel achten alle generaties de kans op goed werk met het daaraan gekoppeld salaris groter naarmate het wetenschappelijk onderwijs is afgerond. Een opleiding volgen en afronden wordt door de tweede en derde generatie als belangrijk gezien omdat een opleiding meer inhoud dan alleen theoretische en praktische kennis. Er wordt contact met anderen gelegd, onderwijs draagt bij aan sociale vorming en daarmee aan een eigen identiteit. Een opleiding volgen ongeacht het niveau, wordt per definitie als succesvol gezien door deze generaties:

Younes (26 jaar, 3^e generatie): "Ja een studie is heel belangrijk alleen al om jezelf te ontwikkelen. Gewoon ontwikkelen tot volwaardig mens om de vaardigheden te ontwikkelen om je staande weten te houden in de maatschappij."

4.5 Keuzevrijheid

Er zijn omtrent keuzevrijheid twee opvallende aspecten aan te wijzen. Ten eerste geven vrouwen uit de tweede en derde generatie meer druk te hebben ervaren vanuit het sociale netwerk dan mannen. Deze vrouwen hebben niet zozeer druk ervaren bij de keuzes omtrent school en werk maar meer bij het leven volgens de traditionele Marokkaanse cultuur.

Ten tweede hebben alle generaties keuzevrijheid ervaren op het gebied van werk of opleiding. Hierbij wordt door de tweede generatie aangegeven dat deze keuzevrijheid meer als een beperking dan als een pluspunt moet worden gezien, omdat de eerste generatie te weinig kennis had van het onderwijs systeem en mogelijkheden in Nederland.

Vrouwen ervaren meer druk vanuit de ouderlijk netwerken dan mannen maar bij de derde generatie lijkt druk vrijwel niet aanwezig te zijn. Keuzevrijheid wordt bij de derde generatie vrouwen meer ervaren dan bij de tweede generatie, al geeft de tweede generatie wel aan zelf te hebben gekozen voor de manier waarop het leven vorm krijgt, wat als een groot succes wordt gezien. Eén vrouw van de derde generatie heeft geen druk ervaren maar heeft wel met ouders discussies gevoerd over de studiekeuze. De invloed van de ouders beïnvloedt de uiteindelijke keuzes niet:

Yasmin (27 jaar, 3e generatie): “Mijn vader was het niet eens met het rechtsgebied strafrecht. Mijn vader had het liever anders gezien maar hij is ontzettend trots. Uiteindelijk accepteert hij ook de keuze die ik heb gemaakt. Maar hij denkt dat het soms lastig zal worden. Je bent toch kwetsbaar en het is een moeilijk rechtsgebied.”

De eerste generatie heeft geen keuzevrijheid ervaren en alle personen van de tweede en derde generatie heeft volledige keuzevrijheid ervaren om de opleiding en baan te kiezen die bij hen past. Ondanks de tweede en derde generatie de keuzevrijheid als succes zien is er ook een kanttekening, voor deze relatief hoge mate van keuzevrijheid wordt als verklaring gegeven dat de eerste generatie te beperkt was om hun kinderen te ondersteunen in mogelijke schoolkeuzes. Het laatstgenoemde wordt ook door eerste generatie bevestigd:

Latifah (74 jaar, 1^e generatie): “Ik vond het gewoon belangrijk dat mijn kinderen op school zaten maar ik liet hen verder wel vrij. Ik had namelijk geen verstand van een schoolkeuze. Ik heb eigenlijk nooit nagedacht over wat voor werk zij konden gaan doen.”

Salma (45 jaar, 2^e generatie): “Het is niet een keuze geweest van mijn moeder om vrij te laten. Eigenlijk is het een beetje een beperking in de begeleiding. Het is niet zo dat zij bewust heeft gedacht van mijn kinderen moeten vrij kunnen zijn om te kiezen wat zij willen worden. Mijn moeder dacht

meer van ze moeten gewoon naar school en een goede opleiding hebben en ze weten zelf wel wat goed is.”

Opvallend is dat er bij de tweede generatie en gedeeltelijk derde generatie niet van directe invloed sprake is maar wel van indirecte invloed op gemaakte keuzes. Deze tweede en gedeeltelijk derde generatie hebben namelijk gezien dat hun ouders hard moesten werken voor weinig geld, met armoede tot gevolg. De tweede en derde generatie heeft om die reden gekozen om een opleiding te gaan volgen. Ook heeft een aantal personen besloten om zelfstandige te worden.

Younes (26 jaar, 3^e generatie): “Ik kom uit een arm gezin. Des te meer ben je dan dankbaar dat je op een gegeven moment gewoon de dingen hebt kunnen bereiken die je kan bereiken omdat je zelf een ander leven wil. Als je dan op een gegeven moment doormiddel van scholing je uit die omgeving kunt onttrekken, ja dat is wel iets dat mooi is.”

Vrouwen lijken in relatie tot mannen van de tweede generatie en derde generatie meer druk te hebben ervaren vanuit familie wat betreft keuzevrijheid. Dit betroffen vooral keuzes op traditioneel gebied en niet op het gebied van opleiding of werk:

Lailah (47 jaar, 2^e generatie): “Naast dat je succesvol wil zijn op werkgebied of schoolgebied moet je in het islamitische of in het traditionele gezin ook op andere gebieden vechten. Ik vind dat daar in Nederland heel weinig oog voor geweest.”

5. Conclusie en discussie

De probleemstelling is onderzocht aan de hand van de kapitaalverdeling van Bourdieu (1986). De resultaten hiervan zijn vergeleken met de onderzoeksresultaten van Kaya (2019).

De eerste conclusie op basis van de onderzoeksresultaten is dat de tweede en derde generatie in dit onderzoek allemaal keuzevrijheid hebben ervaren met betrekking tot werk en opleiding, wat als een succes wordt gezien. Voor vrouwen geldt dit nog sterker aangezien zij met meer traditionele rolpatronen te maken hebben gehad. De eerste generatie heeft vrijwel geen keuzevrijheid ervaren. Er was één keuze en dat was naar Nederland gaan met de kans op een beter leven, deze keuze wordt als een groot succes gezien. Ondanks dat er naar Nederlandse maatstaven armoede heerste onder de eerste generatie gastarbeiders is deze armoede niet vergelijkbaar met het leven in Marokko (Prins, 1996). De eerste generatie van deze familie heeft goede tijden gekend in Nederland, waarbij er sprake was van een meer dan bovengemiddeld inkomen. De verklaringen voor de armoede sluiten echter maar voor een beperkt deel aan bij de literatuur (Prins, 1996; Hoogenboom & Scholten, 2008).

Alle generaties zien arbeid verrichten, ongeacht het soort, als succesvol, omdat je met arbeid voor jezelf kunt zorgen. Hierbij wordt een inkomen vergelijkbaar met de middenklasse inkomens als succesvol gezien (CBS, 2016). Onafhankelijkheid en zelfstandigheid zijn belangrijke waarden die genoemd worden. Deze waarden komen voort uit de eerste generatie en lijken gerelateerd aan het leven in Marokko, dit kan echter niet aan de literatuur worden gerefereerd. Eén persoon van de tweede generatie noemt de waarden onafhankelijkheid en zelfstandigheid als redenen om een eigen onderneming te starten, wat aansluit bij de eerste generatie. Doorzettingsvermogen zoals Weiner (1979) beschrijft wordt niet expliciet genoemd maar lijkt wel van invloed te zijn op de succesvolle ondernemingen van deze familieleden. De tweede en derde generatie ziet een eigen onderneming niet als meer succesvol zijn. De redenen om een eigen onderneming te beginnen komen hier niet overeen met de literatuur. Huijnk en Dagevos (2008) stellen namelijk dat ondernemen als oplossing wordt gezien voor personen met een migratieachtergrond die slecht betaald werk verrichten.

Alle generaties voelen zich geïntegreerd wat als succesvol wordt beschouwd. De tweede generatie vindt de eerste generatie echter onvoldoende geïntegreerd. De tweede en derde generatie voelen zich vooral Nederlands wat als een succes wordt gezien. Dit omdat zij de Nederlandse normen, waarden en gebruiken kennen en belangrijk vinden (De Koning et al., 2015). Ook zijn bij de tweede en derde generatie andere opvoedingsaspecten belangrijker geworden en is er geen sprake meer van een traditionele Marokkaanse opvoeding wat als een succes wordt gezien. Het laatstgenoemde heeft

bijgedragen aan het integratieproces van deze familie en heeft de loopbanen van de kinderen, en vooral die van de gehele tweede generatie, positief beïnvloed (Crul, 2000; SCP, 2016; De Koning et al., 2015). Ook hoeven de kinderen van de tweede en derde generatie het niet beter te doen dan hun ouders. Dit komt gedeeltelijk overeen met Stevens et al. (2011) die beweren dat ouders met een migratieachtergrond een goede baan belangrijk vinden. Het hiervoor genoemde geldt vooral voor de eerste generatie. Als de kinderen doen wat zij graag willen wordt dit door de tweede en derde generatie als succesvol zijn gezien, een goede baan en hoge opleiding is minder belangrijk. Mogelijk heeft dit te maken met dat de tweede generatie grote stappen vooruit heeft gezet (Crul, 2000; SCP, 2016).

De resultaten van dit onderzoek zijn vergeleken met Kaya (2019). Er is alleen op de belangrijkste verschillen ingegaan met betrekking tot de kapitaalvormen.

Wat het economisch kapitaal betreft is ondernemen voor de tweede generatie uit het onderzoek van Kaya (2019) een noodoplossing. De tweede generatie ervaart discriminatie dat als een belemmering voor een verbeterde arbeidsmarktpositie wordt gezien. In vergelijking tot dit onderzoek noemt de tweede generatie ondernemen juist als kans of mogelijkheid om je talenten te ontplooiën, zelfstandig en onafhankelijk te zijn. Daarnaast wordt in dit onderzoek echter niet over ervaren discriminatie gesproken in relatie tot arbeid, wat een opmerkelijk verschil is en waar geen verklaring voor kan worden gegeven.

Ondanks alle generaties uit dit onderzoek te maken hebben gehad met sociale controle vanuit de ouderlijke netwerken, lijken de respondenten uit dit onderzoek dit niet zo negatief te hebben ervaren, wat een belangrijk verschil is met Kaya (2019). De mate van integratie zou hier als verklaring voor kunnen dienen (De Koning et al., 2015). Daarnaast zijn er in vergelijking tot Kaya (2019) nog twee grote verschillen zichtbaar wat betreft integratie. De eerste generatie Turkse gastarbeiders voelt zich niet geïntegreerd en zien dit eerder als succes. Dit in tegenstelling tot de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders die zich geïntegreerd voelt en dit als succes ervaren. Het andere verschil is, in tegenstelling tot Kaya (2019), dat de tweede generatie van dit onderzoek zich volledig geïntegreerd voelt en de Nederlandse waarden en normen belangrijker vindt.

In het onderzoek van Kaya (2019) heeft de derde generatie weinig verwachtingen van hun kinderen wat overeenkomt met de bevindingen uit dit onderzoek. Eén belangrijk verschil is dat onder de tweede generatie Marokkaanse gastarbeiders de kinderen het ook al niet beter hoeven te doen wat opleiding en werkt betreft. Crul (2000) en het SCP (2016) geven hier als verklaring voor dat de opwaartse mobiliteit onder de tweede generatie migranten het sterkst is terug te zien. Mogelijk is de opwaartse mobiliteit onder de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders groter dan die van de Turkse Nederlanders.

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. Ten eerste is er één interviewer die de interviews afneemt. De interviewer fungeert zelf als instrument en dit kan voor inconsistentie zorgen (Bryman, 2015). Het hiervoor genoemde heeft de onderzoeker geprobeerd te ondervangen door vanuit de literatuur een topiclijst met interviewvragen op te stellen, zodat de interviewer enigszins richting aan het onderzoek te kan geven en de informatie kan vergaren die essentieel is voor de beantwoording van de probleemstelling.

Een andere beperking is de generaliseerbaarheid. Dit onderzoek is uitgevoerd onder één homogene groep uit dezelfde familie. De vraag rijst of de bevindingen uit dit onderzoek zijn te generaliseren naar vergelijkbare families. Om de externe validiteit te kunnen vergroten zouden er vergelijkbare onderzoeken bij vergelijkbare families kunnen worden uitgevoerd. Er kan bijvoorbeeld een kwantitatief in plaats van een kwalitatief onderzoek worden uitgevoerd. Hierbij kan er data in de vorm van enquêtes worden verzameld. Zodoende kan er een grotere groep worden bereikt. Deze resultaten zouden vervolgens op grotere schaal met andere migrantenfamilies uit verschillende landen kunnen worden vergeleken. Het hiervoor genoemde kan inzichten vergoten en bijdragen aan het integratiedebat en integratiebeleid. Het doel van dit onderzoek is dan ook een inbreng geven voor vervolgonderzoek.

Literatuur

- Barnett, E., & Casper, M. (2001). *A Definition of "Social Environment"*. *American Journal of Public Health*, 91(3).
- Becker, G. S. (1996), *Accounting for tastes. Part I: personal capital; part II: social capital*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Bettink, C.T.A. (2013). *'Het Marokkanenprobleem' Oorzaak en effect van negatieve beeldvorming jegens Nederlandse jongeren met een Marokkaanse achtergrond*. Culturele antropologie en ontwikkelingssociologie, Universiteit Leiden. Geraadpleegd op 27 januari 2020, van <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/22373/C.T.A.BettinkBAScriptie.pdf?sequence=1>
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport.
- Bryman, A. (2015). *Social Research Methods* (5th edition). Oxford: Oxford University Press.
- CBS (2016). *Duizend-startende-ondernemers-met-een-niet-nederlandse-nationaliteit*. Geraadpleegd op 15 februari 2020, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/05/23-duizend-startende-ondernemers-met-een-niet-nederlandse-nationaliteit>
- CBS (2018). *Jaarrapport integratie 2018*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Crocetti, E., Rubini, M., Luyckx, K., & Meeus, W. (2007). *Identity Formation in Early and Middle Adolescents from Various Ethnic Groups: From Three Dimensions to Five Statuses*. In: *Journal of Youth and Adolescence*. SpringerLink: DOI 10/2007s10964-007-9222-2.
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes. Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dagevos, J., & Gesthuizen, M. (2005). *Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Koning, J., Gelderblom, A., Zandvliet, K., & van den Boom, L. (2005). *Effectiviteit van Reintegratie. De Stand van Zaken*. Literatuuronderzoek, SEOR, Erasmus University, Rotterdam.
- De Koning, J., Gravesteyn-Ligthelm, J., & Tanis, O. (2015). *Wat bepaalt succes van Allochtonen op de arbeidsmarkt?* Geraadpleegd op 7 februari 2020, van https://www.researchgate.net/profile/Jaap_De_Koning/publication/265047160_WAT_BEPAALT_SUCCES_VAN_ALLOCHTONEN_OP_DE_ARBEIDSMARKT/links/543556010cf2bf1f291fcb/WAT-BEPAALT-SUCCES-VAN-ALLOCHTONEN-OP-DE-ARBEIDSMARKT.pdf

- De Valk, A.G., & Bayse, G. (2011). *Goede bedoelingen in het onderwijs: kansen en missers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Driessen, G. (1990). *De onderwijspositie van allochtone leerlingen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepast Sociale Wetenschappen.
- Engbersen, G.B.M, Snel, E, & Kremer, M. (2017). *De val van de middenklasse? : Het stabiele en kwetsbare midden. Verkenningen*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Retrieved from <http://hdl.handle.net/1765/113902>
- Haemers, Jelle. (2008). *Protagonist of Antiheld?* Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis, 5(4), 31-54.
- Hoogenboom, M., & Scholten, P. (2008). *Migranten en de erfenis van de verzuiling in Nederland*. Geraadpleegd op 10 december 2019, van https://www.researchgate.net/publication/47340546_Migranten_en_de_erfenis_van_de_verzuiling_in_Nederland_Een_analyse_van_de_invloed_van_de_verzuiling_op_het_Nederlands_e_migrantenbeleid_ca_1970-heden
- Huijnk, W., & Dagevos, J. (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kaya, B. (2019). *De beleving van maatschappelijk succes door opeenvolgende generaties Turkse Nederlanders* (proefschrift). Erasmus Universiteit, Rotterdam.
- Ketner, S. (2008). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Exploratie, bindingen en identiteitsstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst*. Groningen: University of Groningen
- La Porta, R.F., Lopez-de-Silanes, A., Schleifer & R. Vishny, Trust in large organizations, *American Economic Review*, 1997, Vol. 87, No. 2, blz. 333-338.
- Lieshout, Peter van (ed.), *Sociale (on)zekerheid. De voorziene toekomst*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- Marcia, J.E. (1994). The empirical study of ego identity. In: Bosma, H.A. & Graafsma, T.L.G. et. al. (eds), *Identity and development. An interdisciplinary approach*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage Publications, (67-80).
- Meeteren, M. van (2010). *Life Without Papers. Aspirations, Incorporation and Transnational Activities of Irregular Migrants in the Low Countries*. Proefschrift. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2009). *Jaaroverzicht Onderwijs 2009*. Den Haag
- Prins, K. S. (1996). *Van 'gastarbeider' tot 'Nederlander': adaptatie van Marokkanen en Turken in Nederland*. s.n. Geraadpleegd op 6 februari 2020, van

- <https://www.rug.nl/research/portal/files/10273676/thesis.pdf>
- Putnam, R. (2000), *Bowling alone: the collapse and revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Schapendonk, J., & Steel, G. (2014). *Following Migrant Trajectories: The Im/Mobility of Sub-Saharan Africans en Route to the European Union*. *Annals of the Association of American Geographers*, 104 (2), 262-270. doi: 10.1080/00045608.2013.862135
- Schaufeli, W., Taris, T., Le Blanc, P., Peeters, M., & Bakker, A. (2001). *Maakt arbeid gezond? Op zoek naar de bevlogen werknemer*. Geraadpleegd op 14 februari 2020, van <https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/165n.pdf>
- Snel, E., Engbersen, G.B.M., & Leerkes, A.S. (2004). *Voorbij landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie?*. *Sociologie* 51.
- SCP. (2010). *Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Geraadpleegd op 21 januari 2020, van file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/SCR_hfdst13%20(1).pdf
- SCP. (2016). *Integratie in zicht*. Geraadpleegd op 14 januari 2020, van https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2016/Integratie_in_zicht
- Stevens, P.A.J., Clycq, N., Timmerman, C. & Van Houtte, M. (2011). *Researching race/ethnicity and educational inequality in the Netherlands: A critical review of the research literature between 1980 and 2008*. *British Educational Research Journal*, 37.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage Publications, Inc.
- Van der Laan, A.M., & Blom, M. (2011). 'Jeugdcriminaliteit in de Periode 1996-2010: Ontwikkelingen in Zelf gerapporteerde Daders, door de Politie Aangehouden Verdachten en Strafrechtelijke Daders op Basis van de Monitor Jeugdcriminaliteit 2010' Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum Cahier 2011-2 |3: 5-113.
- Van Langen, A., & Jungbluth, P. (1990) *Onderwijskansen van migranten, de rol van sociaal-economische en culturele factoren*. Swets en Zeitlinger, Amsterdam.
- Van der Veen, I. (2003). *Parents' education and their encouragement of successful secondary school students from ethnic minorities in the Netherlands*. *Social Psychology of Education*.
- Veenman, J. Year: (2010) *Measuring labor market discrimination: an overview of methods and their characteristics*. *American Behavioral Scientist*, 53(1): 1806-1823.
- Weide, M.G. (1995). *Effectief Basisonderwijs voor Allochtone Leerlingen*. Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- Weiner, B. (1979). *A Theory of Motivation for Some Classroom Experiences*. *Journal of Educational Psychology*.

Bijlage A : topiclijst en interviewvragen

Topics	Interviewvragen
Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> • Wat betekent succes voor u? • Vindt u zichzelf succesvol en waarom is dit zo? • Als ik aan u ouders zou vragen (indien relevant) wat succes betekent wat zouden zij dan zeggen? • Als ik aan u kinderen zou vragen (indien relevant) wat succes voor hen betekent wat denkt u dan dat zij zullen antwoorden?
Economisch kapitaal	
Arbeidsmarktpositie	<ul style="list-style-type: none"> • Verricht u betaalde arbeid? • Wat voor arbeid verricht u precies (bedrijfstak) en hoe ziet een gemiddelde werkdag er voor u uit? • Wanneer begon u met werken en wat voor baan had u toentertijd? • Hoe zien of zagen u contacten er met collega's uit? • Vindt het contact met collega's ook buiten werk plaats en hoe belangrijk vindt u deze contacten? • In hoeverre speelt arbeid een rol in het hebben van netwerken en vervult het hebben van een baan nog een andere rol? • Hoe belangrijk is werk voor u en staat dit in relatie tot succes? • Heeft de arbeid die u ouders verrichtten invloed gehad op het werk dat u nu doet? • Hoe zien de verwachtingen van u er naar uw kinderen toe uit? • Vergelijkt u zich weleens met uw kinderen of uw ouders en zo ja waarmee vergelijkt u zich dan precies (welke gebieden)? • Vindt u dat uw kind (indien relevant) het beter moet doen dan u en zo ja op welke gebieden?
Inkomsten	<ul style="list-style-type: none"> • Kunt u met uw inkomen rondkomen en is dit inkomen genoeg? • Vergelijkt u uw inkomsten met dat van uw kinderen (indien relevant) of ouders en wat u hiervan? • Vindt u zichzelf succesvol met betrekking tot uw inkomen? • In welke opzichten zijn de inkomens van u en uw kinderen/ouders vergelijkbaar en vindt u zich ten opzichte hiervan minder of juist meer succesvol?
Ondernemerschap	<ul style="list-style-type: none"> • Bent u ondernemer of hebben uw ouders of kinderen (indien relevant) een eigen onderneming of gehad? • Zou u een reden kunnen bedenken waarom u een eigen onderneming zou starten? • Waarom denkt u dat mensen met een migratieachtergrond een eigen onderneming zouden willen hebben? • Zijn er familieleden met een eigen onderneming? Vindt u dit familielid succesvol en waarom wel of niet? • Is een eigen onderneming belangrijk voor u of maakt het geen verschil of iemand voor een ander werkzaam is? • Zou u uw eigen kinderen (indien relevant) stimuleren om een eigen bedrijf op te starten en waarom wel of niet?
Sociaal kapitaal	

<p>Netwerken</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Heeft u voor uw gevoel voldoende mensen in uw omgeving en hoe belangrijk vindt u deze personen? • Hoe heeft u deze mensen leren kennen en waar merkt u aan dat u steun aan deze personen hebt? • Zijn er ook mensen uit uw (familie) netwerk waarvan u sociale druk ervaart of heeft ervaren? • Bent u bang om te falen en zo ja waar heeft dit volgens u mee te maken? • Hoe ervaart u het netwerk dat u via uw ouders kent? • Heeft u broers, zussen, neven of nichten en hoe is uw relatie met deze familieleden? • Heeft uw weleens steun ervaren uit uw netwerk? Zo ja van wie en op welk gebied?
<p>Cultureel kapitaal</p>	
<p>Opleidingsniveau</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Heeft u een opleiding afgerond (waarom wel of niet) en wat is uw opleidingsniveau? • Wat zou u anders doen als u uw schoolloopbaan anders kon doen? • Vindt u een mbo diploma even belangrijk is als een afgeronde universitaire studie? • Hoe belangrijk vindt u het volgen van een studie? • Hoe belangrijk vindt u het dat uw kinderen (indien relevant) een studie volgen? • Hoe belangrijk is het voor u dat uw kind een specifiek opleidingsniveau moet hebben en waarom vindt u dit (indien relevant)? • Wat was uw rol in de keuze van de opleiding van uw kind (indien relevant)? • Hebben uw ouders een rol gespeeld bij de keuze van uw opleiding?
<p>Omgangsvorm en integratie</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe ervaart u de opvoeding die u heeft gehad? • Zou u met de kennis van nu aspecten uit uw opvoeding anders hebben aangepakt (indien relevant)? • Aan welke opvoedingsaspecten hecht u de meeste waarde? • Aan welke opvoedingsaspecten hechten uw ouders volgens u de meeste waarde? • Wat betekent integratie volgens u? • Vindt u zich voldoende geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en waarom wel of niet? • Vindt u dat uw ouders voldoende zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving? • Heeft u veel contacten in Marokko en gaat u nog Marokko toe? • Voelt u zich verbonden met Marokko? • Voelt u zich thuis in Nederland en hoe denkt u dat uw kinderen zich voelen (indien relevant)?
<p>Keuzevrijheid</p> <ul style="list-style-type: none"> • In hoeverre heeft u keuzevrijheid ervaren (ouders en netwerk) bij het kiezen van een opleiding of baan? • Vindt u dat uw kinderen door u volledig vrij zijn geweest om zelf te kiezen welke opleiding zij willen volgen of wat voor een baan zij willen (indien relevant)? 	

- Als ik uw kinderen zou vragen wat zij denken over keuzevrijheid bij het kiezen van een opleiding en baan wat zouden zij dan zeggen(indien relevant)?
- Vindt u dat uw ouders u voldoende vrij hebben gelaten om zelf te kiezen welke opleiding u wil volgen?

Bijlage B: CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH

INSTRUCTION

This checklist should be completed for every research study that is conducted at the Department of Public Administration and Sociology (DPAS). This checklist should be completed *before* commencing with data collection or approaching participants. Students can complete this checklist with help of their supervisor.

This checklist is a mandatory part of the empirical master's thesis and has to be uploaded along with the research proposal.

The guideline for ethical aspects of research of the Dutch Sociological Association (NSV) can be found on their website (http://www.nsv-sociologie.nl/?page_id=17). If you have doubts about ethical or privacy aspects of your research study, discuss and resolve the matter with your EUR supervisor. If needed and if advised to do so by your supervisor, you can also consult Dr. Jennifer A. Holland, coordinator of the Sociology Master's Thesis program.

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: Succes en keuzevrijheid onder Marokkaanse immigranten.

Name, email of student: Nick van der Steen, 461768ns@student.eur.nl

Name, email of supervisor: Jack Burgers, burgers@essb.eur.nl

Start date and duration: 21-03-2020

Is the research study conducted within DPAS YES

If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted?
(e.g. internship organization)

PART II: TYPE OF RESEARCH STUDY

Please indicate the type of research study by circling the appropriate answer:

1. Research involving human participants. YES

If 'YES': does the study involve medical or physical research? NO

Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Field observations without manipulations that will not involve

identification of participants. YES

3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else). YES

PART III: PARTICIPANTS

(Complete this section only if your study involves human participants)

Where will you collect your data?

Er worden huisbezoeken afgelegd waar de interviews zullen plaatsvinden. Indien nodig wordt er in wijkcentrum Piet Vink in Den Haag afgesproken.

Note: indicate for separate data sources.

What is the (anticipated) size of your sample?

14

Note: indicate for separate data sources.

What is the size of the population from which you will sample?

10

Note: indicate for separate data sources.

1.	Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them?	YES
2.	Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study?	YES
3.	Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants?	YES
4.	Will the study involve actively deceiving the participants? <i>Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).</i>	NO
5.	Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants?	NO
6.	Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)?	YES
7.	Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent?	NO

Afkomst en aspiraties

8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study? NO
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured? NO
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study? NO

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

Omdat afkomst een centraal aspect van het onderzoek is.

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

Voorafgaand aan het onderzoek worden de participanten volledig geïnformeerd over de doelstelling van het onderzoek en wat er met de data wordt gedaan.

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

Hier zijn vooralsnog geen aanwijzingen voor te vinden.

Please attach your informed consent form in Appendix I, if applicable.

Part IV: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

Note: indicate for separate data sources, for instance for paper-and pencil test data, and for digital data files.

De data wordt op een beveiligde usb stick opgeslagen.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

Nick van de Steen

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

Dagelijks tot het onderzoek is afgerond. Hierna zal de data worden verwijderd.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

Er worden fictieve namen gebruikt.

Note: It is advisable to keep directly identifying personal details separated from the rest of the data. Personal details are then replaced by a key/ code. Only the code is part of the database with data and the list of respondents/research subjects is kept separate.

PART VI: SIGNATURE

Afkomst en aspiraties

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Nick van der Steen

Name (EUR) supervisor:

Date:13-03-2020

Date:

APPENDIX I: Informed Consent Form (if applicable)

Naam project: de definitie van succes en het ervaren van keuzevrijheid onder Marokkaanse Nederlanders.

Onderzoeksdoel

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Nick van der Steen. U bent van harte uitgenodigd om aan dit onderzoeksproject deel te nemen. De doelstelling van dit onderzoek om de criteria waaraan men succes afmeet in relatie tot opleiding en werk te onderzoeken. Daarnaast wordt het ervaren van het hebben van keuzevrijheid onder der respondenten onderzocht.

Procedure tijdens het onderzoek

Er wordt met u een interview afgenomen. In dit interview worden er vragen aan u gesteld over wat succes voor u betekent en hoe u keuzevrijheid heeft ervaren. Een voorbeeld van een vraag die u zal worden gesteld is: "hoe belangrijk is het hebben van een baan voor u?" Om aan het onderzoek deel te kunnen nemen dient u minstens 18 jaar oud te zijn. Voordat de interviews plaats zullen vinden wordt u verzocht om een korte vragenlijst in te vullen waarin gevraagd wordt uw achtergrond persoonlijke kenmerken.

Aan de hand van een topic lijst zal er dieper worden ingegaan op succes en keuzevrijheid en wat dit voor u betekent. Het interview zal worden opgenomen zodat het interview verbatim kan worden uitgetypt.

Mogelijke risico's en belemmeringen

U kan enig ongemak ondervinden vanwege uw deelname aan het onderzoek. Dit vanwege de gevoelige aard van het onderwerp. U hoeft geen vragen te beantwoorden die u niet wilt beantwoorden. Uw deelname is vrijwillig en u kunt uw deelname op elk gewenst moment stoppen.

Compensatie

Er zijn geen vergoedingen verbonden aan de deelname van dit onderzoeksproject. De doelstelling van dit onderzoeksproject is om overeenkomsten en verschillen tussen drie generaties Marokkaanse immigranten in kaart te brengen wat betreft keuzevrijheid en succes.

Vertrouwelijkheid

Uw privacy wordt beschermd. Er worden geen persoonsgegevens van u gepubliceerd. Ook wordt er geen vertrouwelijke informatie van u of over openbaar gemaakt waar personen u aan zouden kunnen herkennen. Voordat er onderzoeksgegevens gepubliceerd worden, worden uw gegevens geanonimiseerd.

Uw naam krijgt vanaf de start van het onderzoek een pseudoniem; u krijgt een fictieve naam omdat op deze manier wel kan worden onderzocht wat u in het gesprek verteld, zonder dat anderen weten dat u het bent. De onderzoeker is verantwoordelijk voor het gegeven pseudoniem en de bescherming hiervan. De onderzoeker zal uw gegevens niet met anderen delen. In publicaties zullen er alleen geanonimiseerde gegevens worden gebruikt. De audio-opnamen en andere documenten die in het kader van dit onderzoeksproject zullen worden verzameld op een externe harde schijf.

Vrijwilligheid

Deelname aan dit onderzoeksproject is geheel vrijwillig. U kunt als respondent de door uw verleende medewerking aan het onderzoek altijd afbreken of weigeren als u niet wil dat uw gegevens voor het onderzoek worden gebruikt, zonder het opgeven van een reden.

Dit houdt in dat als u voorafgaand aan het onderzoek besluit om niet deel te nemen aan dit onderzoeksproject, dit geen gevolgen voor u heeft. Daarnaast is het mogelijk om tot tien werkdagen na het plaatsgevonden interview de toestemming alsnog in te trekken om van de gegevens gebruik te maken, dit ondanks de eerdere

toestemming. De gegevens zullen dan worden vernietigd en heeft verder geen gevolgen voor u als persoon. Mocht u besluiten om uw deelname aan het onderzoeksproject af te breken, of als u klachten of vragen heeft dan kunt u contact opnemen met Nick van der Steen

Toestemmings-verklaring

Met het ondertekenen van dit document geeft u aan minstens 18 jaar oud te zijn en dat u volledig bent geïnformeerd over het onderzoek en de manier waarop de onderzoeksgegevens worden verzameld en verwerkt. Ook bent u op de hoogte van de mogelijke risico's bij deelname aan dit onderzoek.

Bij het ondertekenen van dit document geef u aan dat u mogelijke vragen heeft kunnen stellen en hierop een concreet antwoord heeft gekregen. U geeft met het ondertekenen van dit document aan vrijwillig akkoord te gaan met uw deelname aan dit onderzoeksproject. U zult een kopie ontvangen van deze ondertekende toestemmingsverklaring.

Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoeksproject van Nick van der Steen. Dit document heeft als doelstelling om de randvoorwaarden van deelname aan het onderzoeksproject vast te leggen.

1. Er is voldoende informatie over het onderzoeksproject gegeven. De doelstelling van mijn deelname als respondent in dit project is voor mij helder en concreet uitgelegd en ik weet wat dit inhoudt.
2. Mijn deelname als respondent aan dit traject is op basis van vrijwilligheid en er is geen sprake van dwang (zowel impliciet als expliciet).
3. Mijn deelname betekent dat ik word geïnterviewd door Nick van der Steen. Het interview zal gemiddeld 90 minuten duren. De onderzoeker (s) krijgen mijn toestemming om tijdens het interview opnames (beeld, geluid) en schriftelijke notities te maken. Het is voor mij helder dat als ik bezwaar heb bij één of meerdere genoemde punten, ik op elk moment mijn deelname, zonder het opgeven van een reden, kan afbreken.
4. Ik weet dat ik het recht om vragen niet te hoeven beantwoorden. Als ik tijdens het interview belemmeringen voel, heb ik het recht om mijn deelname aan het interview af te breken.
5. De onderzoeker garandeert nadrukkelijk gekregen dat die er zorg voor draagt dat ik niet kan worden geïdentificeerd in de door het onderzoek gepubliceerde gegevens. Mijn privacy is gewaarborgd als respondent aan dit onderzoeksproject.
6. Ik heb dit formulier uitvoerig gelezen en ik snap alles wat hierin staat of ik heb wat ik niet begrijp gevraagd. Mijn vragen zijn naar mijns inziens beantwoord en ik ben vrijwillig akkoord met deelname aan dit onderzoeksproject.
7. Ik heb een kopie van dit toestemmingsformulier ontvangen dat tevens door de onderzoeker en interviewer zijn ondertekend.

Datum en ondertekening

Naam onderzoeker

Nick van der Steen

Naam deelnemer

Handtekening

Handtekening

Datum

Datum

Bijlage C: familiestamboom

Eerste generatie

Tweede generatie

Derde generatie

